

O HIDŽINU PREVODU PUBLIJA VERGILIJA MARONA

U svojoj knjizi „Historija rimske književnosti“, Zagreb 1884, bivši profesor klasičke filologije latinske na sveučilištu u Zagrebu F. Maixner napisao je na str. 130. o Vergilijevoj *Eneidi* pored ostaloga i ove riječi: „Gjuro Higja preveo je celoga Vergilija, kašnje pregledao je prievod i izpravljao Radeljević, a izdao ga u Dubrovniku 1850 Seb. Franković. Ulomci toga prijevoda izišli su u Zadru 1856“. Upale su mi ovdje u oči osobito riječi. . . . „a izdao ga u Dubrovniku 1850 Seb. Franković“. Tko je Maixneru dao taj podatak? Nitko ni prije ni poslije njega nigdje nije spomenuo da je Hidžin prijevod Vergilija štampan u Dubrovniku 1850. Vjerojatno je trebalo da bude štampan ali do toga nije došlo iz bilo kojeg razloga. Sada se zna sigurno samo to da su stvarno ulomci toga Hidžina prijevoda u redakciji Radeljevića Pacifika štampani u Zadru 1856. To se vidi iz djela: Vjekoslav Maštrović, *Jadertina Croatica* I dio, Zagreb 1959 str. 71. Knjiga nosi naslov: *Higiova tomačenja prigledanog i ponapравjenog po M. P. Otcu Pacifiku Radeljeviću*. U Zadru, tiskara Battara 1856. vel. str. 8°, br. str. 8). Vidi se to i iz.: X. *Programma dell' i. r. Ginnasio di Zara*, 1860 str. 81.

Pogledajmo najprije kako je došlo do toga da je Maixner dao netačan podatak o štampanju Hidžina prevoda Vergilijevih djela. Navest ću najprije sve one koji su dosad davali podatke o Hidžinim prevodima Vergilija. To su Antun Rocci, I. A. Kaznačić, J. P. Šafařík F. M. Appendini, Mihajlo Kunić, Ivan Stojanović, Urban Talija, Vladoje Dukat, Josip Bersa, Albert Haler, Stjepan Kastropil.

Antun Rocci u predgovoru svog izdanja Hidžinih prepjeva *Horacija*¹⁾ između ostalog kaže: „Hidžini rukopisi prevoda Vergilija srećno dopadoše u ruke O. Sebastijana Frankovića Malobraćanina. . . . On ih od pogibje sačuva, viši dio prepíše i kako iskreni domorodac očekivao je neuztarpjen čas, kadara bi mogao ovo blago materinskog jezika na svietlost izdati. . .“.

I. A. Kaznačić daje sličan podatak²⁾. . . „(Hidža) je obogatio naše knjiženstvo prevodom svih djela Vergilija i ulomcima iz nekoliko ostalih latinskih klasika i mnogim izvornim pjesmama, koje se upore-

¹⁾ Quinta Horacija Flaka Piesni lirične. Prevod Jurja Higje. Dubrovnik P. F. Martecchini 1849.

²⁾ Članak: Gjuro Hidža, *Slovinac* br. 4 (g. 1882), str. 62—63.

đuju s najboljim pjesmama naših starijih pisaca. Na drugom mjestu³⁾ dodaje: „Malobraćanin O. Mirko (Pacifik) Radeljević uze na se uređivanje i pregledavanje prevoda Vergilijevih djela, koji se nađe raspršen po njegovoj smrti, koja ga je snašla u Zatonu blizu Dubrovnika, gdje je na svojim dobrima provodio u tišini onog blagog seoca posljednje dane svoje starosti. Neki kratki ulomci toga prevoda bijahu pečatani u Zadru kod Battara 1856⁴⁾).

Iz ovoga se vidi da je Hidžin prevod Vergilija u redakciji Pacifika Radeljevića i Sebastijana Frankovića bio spreman za štampu, ali od toga su štampani jedino ulomci u Zadru 1856 a ne kompletan prevod, kako je to netačno naveo Maixner. Vjerojatno je Maixner bio dobio neke podatke od koga iz Dubrovnika da je Hidžin prevod Vergilija trebalo da bude štampan ili da je štampan 1850, pa je onda Maixner tu vijest uzeo za gotovu činjenicu i nije to provjeravao. Da je to moglo biti tako, pokušat ću dokazati. Radeći tokom ljeta 1960 godine u biblioteci Male braće u Dubrovniku⁵⁾ i sređujući sa P. Odorikom Badurinom jednu hrpu ispremiješanih rukopisa, našao sam jedan list (on predstavlja autograf Pacifika Radeljevića) koji je sigurno morao biti dio koncepta pisma koje je Radeljević pisao biskupu Štrosmajeru. List ovdje evo donosim:

Blago plemeniti Presvjetli Gospodine Biskupe
od Diakove

Brez savišnjeh naprava rieči, poštovanjem prema Vašoj dobroti obuzet poklanjam se Vašemu Usvišenju, i želim, da budete dragovoljno primit poklon koga zavjeram, i darivam smilovanju Vaše nadpomnosti, i obrane prevriedne, i proslavjene. Poklon o komu nariecam jest moj ovi Piesnički ne malahan trud okon' prevrantanja u stihopisje slovinsko *Virgilia* od jednoga puno mudra i naučna liekara našega Dubrovnika G. Jurja Higge negda ištom nabocnuto i slabo smotreno, a paka meni predato da bi se pobavio oko tega njegova truda isvidioga, ispravio i urednie ishitrio. Ja sam za veće godišta okon ove velike opreme moje misli, i kan za našiem slovinskiem pietcēm, moj Presvjetli Gospodine, uložio. Ali zada može s pristojnom dostojnostim izit na svietlos, dostojte se Vi ovo s' glasovitiem Vašiem zaljubljenjem za slovinskom besjedom, pohvalom i dikom pregèrlit pod štit Vaše milostive dragovolnosti i oparčenja.

³⁾ Članak „Nešto o Dru Gjuri Higji“, Izvještaj dubrov. gimnazije od god. 1871—1872 (Programma dell' I. R. Ginnasio Superiore di Stato in Ragusa alla fine dell'anno scolastico 1871—1872 Ragusa. Tipografia di Carlo Pretner).

⁴⁾ O svemu ovome up. Vladoje Dukat: „Vergilije kod Hrvata“, Ljetopis JAZU, sv. 44 (g. 1930—1931) str. 207—228.

⁵⁾ Dugujem veliku zahvalnost Upravi franjevačkog samostana u Dubrovniku i bibliotekaru O. Badurini Odoriku, koji su mi kod rada u biblioteci uvijek bili na usluzi i dopustili mi da se služim i rukopisnom građom popis koje još nije štampan izuzev onaj u katalogu Kaznačica (Čulić) i Brlekovoju knjizi Rukopisa knjižnice Male braće.

I po pravopisu i po pismu i po starosti pisma (lista) zaključujem da je pisano oko 1848—1855.

Šafařík također pominje Hidžu kao prevodiocu Vergilija, ali kaže da je on preveo samo Eneidu⁶⁾. Tu vijest dobio je od Appendinija a poslužio se i člankom Mihajla Kunića u „Gartenzeitung“ 1830 br. 38 („Dr. Higgin versucht Virgils Aeneide zu übersetzen. Diese wurde schon vorher von einem gewissen Zambor oder Zanotti ins Dalmatinische übersetzt. . . .“).

Ivan Stojanović, dubrovački kanonik, u svojoj „Dubrovačkoj književnosti“⁷⁾ na str. 32. kaže: „Gjuro Hidža, liječnik, preveo Horacije ode i Vergilija i sastavi mnogo prigodnih pjesama“. Na str. 334. čitamo: „Dosta je spomenuti O. Pacifika Radeljevića Malobraćanina, koji je obično pisao čakavštinom. Ovaj je fratar sad već malo poznat, jer nije ostavio ništa štampano od svojih djela. Kada sam ja popovao u Rijeci dubrovačkoj, provodio je svoje dane pišući. Njemu Hidža povjeri prijevod svega Vergilija, koji bi sada imao biti u Maloj Braći“⁸⁾. Ivan Stojanović nadalje u svojoj „Najnovijoj povijesti Dubrovnika“⁹⁾ na str. 258. kaže: „Hidža preveo Horaca i svega Vergilija. . . .“ Na str. 347. kaže: „Radeljević je popravljao Hidžin prevod Vergilija, ali ništa od toga ne bi štampano“. U napomeni ispod linije Stojanović dodaje: „Radeljević mi je jednom pričao spletke fratarske da se dočepaju toga prevoda i da ga štampanju pod imenom nekog drugog fratara. Grehota, što im ta ne upali, jer bi tako barem imali uz Horacija i prevod Vergilija od Hidže!“ Već iz ovih Stojanovićevih riječi vidi se da do tog štampanja nije došlo i da je Maixner, kako smo spomenuli, pogrešio.

Vladoje Dukati u svojoj radnji „Vergilije kod Hrvata“¹⁰⁾ govoreći o Hidžinu prevodu Vergilija i Radeljevićevoj redakciji toga prevoda, kaže: „Hidžin prevod nije bio dosad nikako poznat“. U napomeni ispod linije dodaje: „Ona vijest Kaznačičeva da je ulomak Hidžina prevoda Vergilija štampan u Zadru 1856. bit će kakva zabuna. Ja barem toga prevoda nisam mogao nigdje naći, a u Dubrovačkom časopisu *Srdu* od g. 1902, gdje se na str. 605. navodi sve što je doonda bilo štampano od Hidže, nema spomena o prijevodu Vergilija“. Dukati vjerojatno nije našao te „ulomke iz Vergilija“ štampane u Zadru. Ali, kako sam spomenuo, oni su stvarno štampani. To se vidi iz „Jadertina Croatica“ I dio¹¹⁾. Prema tome ona Kaznačičeva vijest nije nikakva zabuna, kako je to mislio Dukati.

⁶⁾ Gesch. der südsl. Literatur II, 175, Prag 1864/5.

⁷⁾ To su „Bilješke iz dubrovačke književnosti“, Izdanje Srpske dubrovačke akademске omladine, Dubrovnik 1900.

⁸⁾ Ivan Stojanović bio je učenik Pacifika Radeljevića. Često je Radeljević branio svog učenika od raznih protivnika.

⁹⁾ Sadržanoj u njegovu prevodu „Povijesti Dubrovačke Republike (od Kristijana Engela) Dubrovnik 1903.

¹⁰⁾ „Vergilije kod Hrvata“, str. 216.

¹¹⁾ Zagreb 1949, str. 71. Tu Vjekoslav Maštrović navodi da je ta knjižica štampana u Zadru 1856.

Nije ovdje mjesto da se govori o pojavi Pacifika Radeljevića. O njemu je govoreći o Ivanu Stojanoviću, pisao Albert Haler¹²⁾ i Josip Bersa¹³⁾. Spomenut ću samo to da je on mnogo prevodio: Ariostov ep „Orlando furioso“¹⁴⁾ za koji je Stojanović mislio da nije bio dobar i neke Ariostove satire. Prevodio je i s francuskog, i to Fénelonova „Telemaha“¹⁵⁾. Pisao je latinske i hrvatske pjesme većinom prigodnice¹⁶⁾. Josip Bersa u svojoj knjizi¹⁷⁾ također pominje Hidžu kao prevodioca Vergilija. O prevodilačkom radu Radeljevićeve Bersa kaže¹⁸⁾ ovo: „Ovaj golemi rad, koji je služio jednoj njihovoj duševnoj potrebi, danas je sasvim zaboravljen i najvećim dijelom zauvijek izgubljen; otac Pacifik nije ništa štampao, niti je valjda mario da išta štampa. On preinači Hidžin prevod Vergilijeve Eneide“. Neće biti tačne one Bersine riječi da je rad Radeljevićev najvećim dijelom zauvijek izgubljen i da nije ništa štampao. Mnogi naime njegovi rukopisi autografi, kako ćemo vidjeti, čuvaju se u arhivu samostana Male braće u Dubrovniku. Osim toga vidjeli smo da su ulomci Hidžina prevoda Vergilija u njegovoj redakciji štampani u Zadru 1856. Kao što je poznato¹⁹⁾ Vladoje Dukat je prije oko 30 godina nastojao pronaći rukopise Hidžina prevoda Vergilija, koji bi, prema Ivanu Stojanoviću u njegovoj „Dubrovačkoj književnosti“ str. 334, imao biti u samostanu Male Braće u Dubrovniku. Taj prevod dosad nije bio poznat i nije se znalo da li uopće postoji. Dukatu je nakon duga traženja ipak Urban Talijski pronašao spomenute rukopise. Međutim Dukatu, nažalost, Talijski nije uspio da nađe rukopise kompletnoga Hidžina prevoda Vergilija. Osim toga ni Urban Talijski ni Vladoje Dukat nisu rukopise obradili, popisali a nisu ih ni signirali. Nije bilo moguće, dakle, poslije Dukatova rada da se ti rukopisi pregledavaju i proučavaju. Radeći u toku ljeta 1960. u biblioteci samostana Male braće u Dubrovniku i pomažući Odoriku Badurini srediti jednu hrpu rukopisa, naišao sam na veliki broj snopova rukopisa koji predstavljaju autograf P. Radeljevića. Dobrotom Odorika Badurine pregledavao sam i neke druge rukopise, od kojih, kako ćemo vidjeti, mnogi predstavljaju upravo Hidžine autografe. Smatram potrebnim da te rukopise ukratko opišem²⁰⁾. Snopovi predstavljaju kompletan prevod Vergilijeve Eneide, zatim I i II pjevanje Georgika:

¹²⁾ Novija dubrovačka književnost Zagreb 1944, str. 161 i dalje.

¹³⁾ Dubrovačke slike i prilike, MH Zagreb 1941, str. 259—260.

¹⁴⁾ U rukopisu u Arhivu samostana Male braće u Dubrovniku.

¹⁵⁾ Jedan dio tog prevoda nalazi se u Arhivu samostana Male braće, Dubrovnik.

¹⁶⁾ Up. Stjepan Kastropil, Đuro Hidža i jedna njegova autografska zbirka neobjavljenih ljubavnih stihova, *Zadarska revija* 1960, str. 253.

¹⁷⁾ O. c., str. 176.

¹⁸⁾ O. c., str. 260.

¹⁹⁾ Vl. Dukat, o. c. str. 216 i dalje.

²⁰⁾ Smatram da je to potrebno stoga što vjerojatno neće tako brzo doći do štampanja II knjige Rukopisa biblioteke Male braće u Dubrovniku, a Mijo Brlek je prikazao svega 293 rukopisa.

1. *snopić*: Pervo pjevanje od dvanest uzdèrži odhod Enee iz Troje razrušene od Gerkâ i prebrodište Viteza u Afriku. Rukopis sadržavao 24 nenumerirane stranice²¹⁾, potječe iz sredine XIX vijeka, čitljiv je, prilično dobro očuvan, bijele boje papira. Veličina je 20×30 cm. I svi drugi snopići iste su veličine.
2. *snopić*: Naslov je kao na prvom snopiću. Predstavlja duplikat prvog pjevanja, sadržavao 20 nenumeriranih stranica; prevod nije potpun, bijele boje papira.
3. *snopić*: U lijevom gornjem uglu napisao je svojom rukom Urban Talijski: „Autograf P. Pacifika Radeljevića (+1877)“. Na gornjoj desnoj četvrtini Urban Talijski nalijepio je jednu bijelu etiketu i na njoj svojom rukom napisao: „Prijevod „Eneide“ Verg. O. Pacifika Radeljevića franjevačubrovčanina + 1877. — Urban Talijski“. — Na sredini stranice gore stoji: Zadržanje pjevanja prvoga. Prvi list je polovinu izderan. Na prvoj nenumeriranoj stranici nalazi se sadržaj 1. pjevanja sastavljen u kiticama od po 8 stihova u osmercu. Na početku druge stranice počinje sam prevod 1. pjevanja. Kitice su nenumerirane. Na 24 nenumerirane stranice ima 407 kitica od po 4 stiha u osmercu. Na kraju piše: Sverha pjevanja I. Ovaj snopić je triplik, bijele boje papira.
4. *snopić*: Sadržava nepotpuno 1. pjevanje Eneide — od kitice 22. U desnom gornjem uglu napisao je netko crvenom olovkom: Pjev. I. Kitica ima 406 na 55 nenumeriranih stranica sivo-plave boje papira. Kitice su pisane dosta široko. Ovo je četvrti primjerak prvog pjevanja.
5. *snopić*: Sadržava nepotpuno prvo pjevanje Eneide — od kitice 8. U desnom gornjem uglu napisao je netko crvenom olovkom: Pjev. I. Kitica ima 406 na 57 nenumeriranih stranica. U nastavku tj. od 59—66 nenumerirane stranice nalaze se t. zv. Nadomjerenja pjevanju parvome Virgilija. Taj dodatak ima 31 tačku a predstavlja neku vrstu komentara s bilješkama. Snopić je pisan na sivo-plavom papiru.
- snopić*: Sadržava drugo pjevanje. Naslov glasi: Pjevanje II od dvanest uzdèrži iskazanje raspa od grada Troje od Viteza Enee Didonici Kraljici Tirianskoj po Gozbinu Večere prepovidjeno. — Snopić ima 22 nenumerirane stranice. Kitice su pisane dosta zbijeno. Njihova je numeracija dosta neuredna. Papir je bijele boje, na nekoliko mjesta zamrljan crnilom, čitljivo pisano.
7. *snopić*: Predstavlja duplikat 2. pjevanja. Na prostoru od 2/3 I stranice nalazi se „Zdržanje Pjevanja Drugog“ u 4 kitice od 8 stihova u osmercu. Zatim slijedi 2. pjevanje koje

²¹⁾ Kod nekih su snopića kitice numerirane, kod drugih nisu. Tekst je na nekim snopićima pisan široko i u jednoj koloni, dok je kod drugih pisan zbijeno i u dvije kolone na svakoj stranici.

- ovdje ima 424 kitice. Snopić ima 28 nenumeriranih stranica, Papir je bijele boje, svuda čist. Pisano jasno.
8. *snopić*: Ima naslov „Od Eneide Pievanje III“. Pisano je na sivo-plavom papiru na 68 nenumeriranih stranica sa 401 kiticom. Pisano je jasno, uredno, na svakoj stranici 6 kitica. Na prostoru od 2/3 I. stranice nalazi se „Sdarsgagne Pievanja trechjega“ u 4 kitice po 8 stihova u osmercu.
 9. *snopić*: Predstavlja duplikat 3. pjevanja pisan na sivo-plavom papiru na 45 nenumeriranih stranica. Pjevanje nije potpuno, sadržava 266 kitica (trebalo bi ih biti 401). Pisano je čitljivo na svakoj strani po 6 kitica.
 10. *snopić*: Predstavlja triplikat 3. pjevanja pisan na bijelom papiru. Sadržava 25 nenumeriranih stranica. Na polovini 1. stranice nalazi se „Zdaržanje Pjevanja 3.“ u 4 kitice po 8 stihova u osmercu. Pisano je čitljivo, dosta zbijeno, na svakoj stranici po oko 16 kitica.
 11. *snopić*: Predstavlja četvrti primjerak 3. pjevanja. Na početku 1. stranice stoji: „Pjevanje 3. od dvanest. Uzderži skazanje razlicieh prebrodišta Enee odjeljena od rodne Troje“. Pjevanje nije potpuno. Kitice nisu numerirane. Prevod dosiže do 110. kitice po numeraciji u 8. snopiću. Pisano je čitljivo na bijelom papiru.
 12. *snopić*: Nosi naslov: „Od Eneide pievanje IV“. Na prostoru od 2/3 prve stranice nalazi se „Sdarsgagne Pievanja cetvârtoga“ u 4 kitice po 8 stihova u osmercu. Pjevanje ima 67 nenumeriranih stranica. Pisano je na sivo-plavom papiru, uglavnom čitljivo na svim mjestima, ima 396 kitica. Na koncu prevoda stoji: Svêrha IV. Piev.
 13. *snopić*: Predstavlja duplikat IV. pjevanja. Na prostoru od 2/3 1. stranice nalazi se „Zderžanje pjevanja četvêrtoga“ u 4 kitice po 8 stihova u osmercu. Sadržava 24 nenumerirane stranice sa 396 kitica (kao i u 12. snopiću) pisanih dosta zbijeno, na svakoj stranici oko 16 kitica. Pisano je na bijelom papiru, vrlo čitljivo, na nekoliko mjesta zamrljano crnilom. Na koncu stoji: Svêrha IV. pjevanja.
 14. *snopić*: Predstavlja triplikat IV. pjevanja. Naslov glasi: „Pjevanje četveto od dvanest — uzderži zaljubljenje Didonice za Eneom, Ane sestre njoj o temu ponukanja i ostala“. Sadržava samo početak pjevanja. Ispisana je samo jedna stranica na kojoj ima 12 numeriranih kitica. Pisano je na bijelom papiru.
 15. *snopić*: Predstavlja 5. pjevanje. „Od Eneide pievagne Peto“. Na prvoj stranici pred samim prevodom nalazi se „Sdarsgagne pievagna Petoga“ u četiri kitice po 8 stihova u osmercu. Pjevanje ima 79 numeriranih stranica a sadržava 471 kiticu. Pisano je na sivo-plavom papiru, čitljivo, na nekoliko mjesta zamrljano crnilom.

16. *snopić*: Predstavlja duplikat 5. pjevanja. Na polovini prve str. stoji „Zaderzanje pjevanja Petoga“ u četiri kitice po 8 stihova u osmercu. Pjevanje ima 29 nenumeriranih stranica sa 472 kitice. Jedna je kitica precrtana. Pisano je čitljivo na bijelom papiru.
17. *snopić*: Sadrži šesto pjevanje. Na prvoj stranici pred početkom VI pjevanja nalazi se „Sdarsgjagne Pievanja Scestoga u 4 kitice kao i drugdje. Ima 71 nenumerirana stranica. Kitice, kojih ima 492, pisane su ponegdje dosta razmaknuto, ponegdje opet vrlo zbijeno, na nekim mjestima vrlo sitnim slovima. Numeracija kitica je vrlo neuredna. Na nekoliko je mjesta rukopis zamrljan crnilom. Neke kitice su precrtavane. Pisano je na sivo-plavom papiru.
18. *snopić*: Predstavlja duplikat šestog pjevanja. Na prostoru od 2/3 prve stranice nalazi se „Zaderžanje pjevanja šestoga“ u četiri kitice. Pjevanje ima 30 nenumeriranih stranica. Kitice, kojih i ovdje ima 492, pisane su dosta zbijeno, na svakoj stranici oko 16 njih. Pisano je čitljivo, na bijelom papiru. Dvije su kitice precrtane.
19. *snopić*: Nosi naslov „Sedmo pjevanje“. Na prvoj stranici nalazi se „Sdarsgagne pjevagna sedmoga“ u 4 kitice. Pjevanje sadržava 76 nenumeriranih stranica sa 465 kitica, od kojih nedostaju kitice 9—20, koje bi trebalo da se nalaze na str. 3—4. Na tom mjestu naime izrezan je jedan list. Pisano je vrlo čitljivo na sivo-plavom papiru.
20. *snopić*: Predstavlja duplikat sedmog pjevanja. Na početku se nalazi „Zaderžanje pjevanja sedmoga“ u 4 kitice. Ima 28 nenumeriranih stranica sa 465 kitica kao i u 19 snopiću. Na koncu stoji „Svërha pjevanja VIIa“. Pisano je vrlo čitljivo na bijelom papiru.
21. *snopić*: Sadržava osmo pjevanje. Na prvoj polovini prve stranice nalazi se „Zaderžanje pievanja osmoga“ u 4 kitice. Ima 55 nenumeriranih stranica sa 414 kitica neuredno numeriranih. Na koncu stoji: „Sverha Pievanja osmoga od Eneide“. Pisano je na bijelom papiru, čitljivo, na nekoliko mjesta zamrljano crnilom.
22. *snopić*: Predstavlja duplikat osmog pjevanja. Na prvoj polovini prve stranice nalazi se „Zaderžanje Pjevanja osmoga“ u 4 kitice. Ima 26 numeriranih stranica, sa 411 kitica. Kitice su pisane dosta zbijeno tako da na svakoj stranici ima oko 16 kitica. Na koncu stoji „Sverha Pievanja VIIla“. Pisano je na bijelom papiru i čitljivo.
23. *snopić*: Predstavlja nepotpuni triplikat osmog pjevanja. Naslova nema, ali se vidi po tekstu da je to osmo pjevanje. Sadržava tri nenumerirane stranice. Netko je na prvoj neispisanoj stranici označio crvenom olovkom: „Pjev. VIII.“ Sadržano je samo 59 numeriranih kitica. Pisano je na bijelom papiru.

24. *snopić*: Sadržava deveto pjevanje. Na prvoj polovini prve stranice nalazi se „Zderžanje Pievanja devetoga“ u 4 kitice. Pjevanje ima 30 nenumeriranih stranica sa 452 kitice koje su pisane dosta zbijeno a neke su od njih precrtavane. Pisano je na bijelom papiru, na nekoliko mjesta zamrljano je crnilom.
25. *snopić*: Sadržava deseto pjevanje. Na prvoj polovini prve stranice stoji „Zderžanje pievanja desetoga“ u 4 kitice. Pjevanje ima 32 nenumerirane stranice sa 594 neuredno numerirane kitice koje su pisane dosta zbijeno. Pisano je na bijelom papiru, na nekoliko mjesta zamrljano crnilom.
26. *snopić*: Sadržava jedanaesto pjevanje. Na prvoj polovini prve stranice nalazi se u 4 kitice naveden sadržaj pjevanja. Pjevanje ima 30 nenumeriranih stranica sa 483 kitice pisane dosta zbijeno, na svakoj stranici oko 18 kitica. Na koncu stoji „Svèrha Pievanja XI“. Pisano je na bijelom papiru, dosta čitljivo. Numeracija kitica je neuredna.
27. *snopić*: Sadržava dvanaesto pjevanje. Na prvoj polovini prve stranice nalazi se „Zderžanje pjevanja dvanestoga“ u 4 kitice. Pjevanje ima 30 numeriranih stranica sa 505 dosta zbijeno pisanih kitica. Na koncu stoji „Svèrha Pievanja XII“. Pisano je na bijelom papiru, dosta čitljivo.
28. *snopić*: Predstavlja duplikat dvanaestog pjevanja. Ima 35 nenumeriranih stranica. Kitice nisu numerirane, a nema na početku ni uobičajenog sadržaja u stihovima. Na svakoj stranici ima oko 8—10 kitica. Pisano je na sivo-plavom papiru.
29. *snopić*: Prvo pjevanje Georgikâ (Kopnotesgegne), sivo-plavi papir, kompletan prevod, 2 lista malo oštećena.
30. *snopić*: Predstavlja duplikat prvog pjevanja Georgikâ. Nosi naslov: „Kopnotezenje Pievanje Parvo — zadaržak: uredba zemlje. Pisano je na bijelom papiru, ima 17 numeriranih stranica. Prevod nije kompletan jer završava stihom 487.... (Obrati u perje ptičice šarene).
31. *snopić*: Predstavlja drugo pjevanje Georgikâ. Pisano je na sivo-plavom papiru, ima 18:1/2 numeriranih stranica. Ovaj snopić je istrunuo od vlage oko 4 cm pri dnu i stihovi su na tim mjestima vrlo nejasni. Pjevanje nije završeno nego seže do 502-og stiha.

Na svaki od ovih snopića stavio sam olovkom njegov arapski broj. Da bi bili svi snopići na okupu, stavio sam ih u jedan registrator od kartona²²⁾. O. Odorik Badurina je zatim stavio na nj signaturu br. 1434; Svi ovi rukopisi koje sam nabrojio pisani su rukom Pacifika Radeljevića, kako je to Urban Talija konstatovao, iako samo za prevod Eneide. Ja držim da je i prevod Georgikâ Radeljevićev autograf, jer

²²⁾ Velika je šteta što većina rukopisa biblioteke Male braće u Dubrovniku nema nikakva čvrstog omota (koricâ).

je u njemu oblik slova potpuno identičan onom u Eneidi. Navest ću ovdje još neke druge prevode Vergilijevih djela u rukopisima jer sam za mnoge od njih konstatovao da su Hidžini autografi:

I. *Rukopis* 425²³⁾: „Dra Gjura Higje Dubrovčanina (r. 7/2 1752 p. 28/10 1833) Izvorne pjesme i nekoliko prevoda iz Ovidia, Virgilia, Katula i iz Grčke Antologije — iskupio, prepiso, uredio i priobćio Dr. I. August Kaznačić godine 1868. — Rukopis je Kaznačićev autograf a to je Talija i označio svojom rukom. Prevedene su sve Vergilijeve ekloge. Od Ovidija prevedene su ove elegije: Tristia 3,1; 3,3; 3,4; 3,7; 3,8; Od Katula prevedene su ove pjesme: 48, 70, 72, 75, 76, 82, 83, 86, 87, 92, 101 (nalaze se izmiješane među prevodima iz Grčke Antologije).

II. *Rukopis* 1105. Predstavlja prevod Vergilijevih ekloga²⁴⁾. (Rasgovor Pastierski is Latinskog Jesika prinesen u jezik slovinski. Virg. E. 1. — Drughi Rasgovor Virg. — Medo, Dinko i Gliubmir — Rasgovor Pastirski, ecl. III Virg. — Pjesan IV. Virg. — Rasgovor V Virg., Mihai i Medo — Rasgovor Pastierski VI Virgil. — Rasgovor VII Virg. — Rasgovor VIII Virg. — Rasgovor IX, Vuko i Glijubdrag — Rasgovor X).

Rukopis je prilično star, iz početka XIX vijeka, dosta precrtavan, ispravljan, na nekim mjestima nerazumljiv. Papir na više mjesta ima grb na kome piše ILLVRIE. Ako se uporedi s rukopisom 425, u kojem se također nalazi prevod Vergilijevih ekloga, vidi se da se tekst u tom rukopisu potpuno slaže sa tekstom u našem rukopisu. U nekim stihovima rukopisi se ipak razlikuju. I to je dakle Hidžin prevod Vergilija. Kaznačić je u svom prepisu tu i tamo malo dotjerivao Hidžin prvotni prevod.

III. *Rukopis* 1370. Predstavlja prevod 3. pjevanja Verg. Eneide. Prevod se potpuno slaže sa prevodom Hidže — Radeljevića u rukopisu 1434. Pismo je u ovom rukopisu mnogo starije i nije Radeljevićev autograf.

IV. *Rukopis* 1287. Predstavlja prevod IV. i VII. pjevanja Verg. Eneide. Prevod VII. pjevanja Eneide potpuno se slaže sa prevodom Hidže-Radeljevića u rukopisu 1434. Međutim prevod IV. pjevanja Eneide ne slaže se s prevodom Hidže — Radeljevića, nego predstavlja potpuno različan anoniman prevod. Dok je prevod Eneide od Hidže — Radeljevića sastavljen u osmercima ili desetercima, ovaj anonimni prevod sastavljen je u dugim stihovima. (12-erci ili 15-erci koji se rimuju²⁵⁾).

V. *Rukopis* 1364. Predstavlja prevod 12. pjevanja Verg. Eneide. Slaže se s prevodom u rukopisu 1434. Potječe iz početka XIX vijeka. Vjerojatno je i ovo Hidžin prevod.

VI. *Rukopis* 1429. Predstavlja prevod 1. i 2. pjevanja Verg. Georgikâ (Kopno-tesegne). Rukopis je dosta čitljiv, ali je na više mjesta

²³⁾ Sve numeracije rukopisa od Brlekova broja 293, nadalje dao je O. Badurina Odorik.

²⁴⁾ Bilo je priredjeno za štampu ali nije štampano. Up. VI. Dukat, o. c. 220, 221.

²⁵⁾ Možda je ovaj prevod IV pjevanja Verg. Eneide jedan drugi stariji Hidžin prevod. To je vrlo vjerojatno.

oštećen, izjeden, nejasan zbog precrtavanja i ispravljanja. I ovo je Hidžin prevod. Prevod se slaže s istim prevodom u rukopisu 1434/29, 30. i 31. snopić). Potječe iz početka XIX vijeka.

Pregledavajući sve ove prevode i oslanjajući se na ono što je pisao Vladoje Dukat o Hidžinim prevodima Vergilija³⁶⁾, nastojao sam odrediti:

1. Postoje li u Dubrovniku Hidžini autografi?

2. Od koga potječu oni stariji rukopisi u kojima je sadržan prevod nekih pjevanja Eneide, Georgikâ i ekloga — tj. rukopisi br. 1105, 1287, 1364, 1370 i 1429?

3. Je li Hidža preveo sva Vergilijeva djela?

4. Je li tačno mišljenje Talije³⁷⁾ da je Hidža preveo samo Georgica i Bukolica?

5. Da li je prevod Eneide u rukopisu 1434 od P. Radeljevića, kako je to mislio Talija, ili je to samo prepis Hidžina prevoda?

6. Da li je Sebastijan Franković pomagao Radeljeviću kod svega toga?

Ad 1—2. U „Zadarskoj Reviji“ za 1960. godinu str. 253.—268. Stjepan Kastropil prikazuje Hidžine ljubavne pjesme na hrvatskom jeziku³⁸⁾. Nadalje Kastropil spominje da se jedan Hidžin autograf (fragment većeg rukopisa) s 55 latinskih epigrama čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku pod signaturom XXIb 103. Dobro sam pregledao ovaj Hidžin autograf u Državnom arhivu u Dubrovniku i konstatovao da su svi oni spomenuti stariji rukopisi u biblioteci Male braće u Dubrovniku također Hidžini autografi. U Dubrovniku dakle postoje Hidžini autografi. Prema tome oni stariji rukopisi potječu od Hidže.

Ad 3—4. Što se tiče prevoda Eneide u Rkp 1434, nikako se ne mogu složiti s mišljenjem Talije da on ne potječe od Hidže, već da je to prevod Radeljevićev. Da je Radeljević samo dotjerivao Hidžin prevod, dokazuju to oni stari rukopisi — Hidžini autografi — tj. njegovi sačuvani prevodi 3, 4., 7. i 12. pjevanja Eneide koji se slažu sa prepisom Radeljevića. Dukat ove Hidžine autografe naziva „stariji prepisi. . . pisani starim pravopisom“; to bi valjda značilo da Dukat nije znao da su to Hidžini autografi. On je dakle mislio da su to neki prepisi nepoznata autora. Dukat je ipak, držeći se štampane tradicije, kako to sam kaže³⁹⁾, smatrao sve ove prevode Eneide Hidžinim prevodima. A tako, kako smo vidjeli, i jest. Dukat je ipak, čini se, naslućivao da su neki stariji rukopisi Hidžini autografi. Na str. 217-oj citirane radnje kaže: „Radeljević je, kako je spomenuto, ispravljao Hidžin

³⁶⁾ O. c. str. 215.—224.

³⁷⁾ VI. Dukat, o. c. str. 217.

³⁸⁾ Te pjesme u rukopisu u Naučnoj biblioteci u Dubrovniku imaju signaturu 393/1. Dosta Hidžinih ljubavnih pjesama na hrvatskom jeziku u prepisu Luke Pavlovića nalazi se u Državnom arhivu pod signaturom br. 12/397): „Poesie amorose del Sig. Dottore G. Higgia Raguseo“ — 311 numeriranih stranica + 97, nenumeriranih stranica + 57 numeriranih stranica + 11 praznih i nenumeriranih stranica + 39 numeriranih ispisanih stranica + 9 praznih i nenumeriranih stranica.

³⁹⁾ O. c. str. 216.

original, pa tako u njegovu prepisu i te strofe imaju ponešto drukčije lice. Navodim ih kao primjer Radeljevićeva ispravljanja“ (citira zatim prevod). Kod svega ovoga jedna stvar je očita: Svi se Hidžini autografi prevoda Vergilija vjerojatno i neće pronaći. Dukat je možda imao u rukama veći broj tih starijih prepisa. Ja sam ih našao nekoliko. Možda će se s vremenom pronaći još koji. U samostanu naime Male braće u Dubrovniku arhiv je više puta bilo premještan, pogotovo za vrijeme Drugog svjetskog rata, a i poslije njega. Kod toga se sigurno mnogo toga izmiješalo, a mnogo je i nestalo. Što se tiče prevoda Georgika (Kopnoteženje) Dukat između ostalog kaže na jednom mjestu³⁰⁾: „preštampanam još i početak prvog pjevanja, i to s razlogom, što to pjevanje imam samo u prepisu druge ruke i s novijim pravopisom“. U napomeni ispod linije Dukat dodaje da to nije pisala Radeljevićeva ruka jer da tako tvrdi Talija. Tu je Dukat, po mom mišljenju, mislio na rukopis 1434 (snopić 29. i 30). Ja smatram da je to ipak Radeljevićev autograf. Potpuno se slaže s prevodom u onom starijem rukopisu br. 1429 (Hidžin autograf). Radeljević ga je na nekim mjestima tu i tamo nešto malo mijenjao. Što se tiče prevoda Vergilijevih ekloga, vidjeli smo da je sačuvan u autografu I. A. Kaznačića³¹⁾. Sada, kako smo vidjeli, taj rukopis ima signaturu 425. Sačuvao se, kako sam rekao, i Hidžin autograf prevoda svih Vergilijevih eklogâ. Sada nosi signaturu 1105. Radeljevićeva prepisa ja nisam našao. Dukat međutim kaže³²⁾ da je imao u rukama i Radeljevićeve prepise ali da su nedostajale deveta i deseta ekloga, i dio osme ekloge. Radeljević je ispravljao i Hidžin prevod ekloga, kako na istom mjestu kaže V. Dukat navodeći primjere. Iz svega toga vidi se dakle, budući da su sačuvani i neki Hidžini autografi njegova prevoda svih Vergilijevih djela i Radeljevićevi a i Kaznačićevi prepisi, da je Hidža sigurno preveo sva Vergilijeva djela. Radeljević je njegove prevode samo dotjerivao. To smo vidjeli iz onog pisma Radeljevićeva biskupu Štrosmajeru, u kojem spominje da je Hidža njemu predao svoj prevod Vergilija, da bi ga on ispravio i dotjerao) „meni predato da bi se pobavio oko tega njegova truda isvidio ga, ispravio i urednie izhitrio. . . .“).

Ad 5. Prevod Eneide u rukopisu 1434 (skup snopića), za koji je Urban Talija mislio da je Radeljevićev prevod, predstavlja samo njegov prepis Hidžina prevoda, kako smo to vidjeli.

Ad 6. Koja je kod svega toga bila uloga Sebastijana Frankovića, zasad ne znamo ništa. U spomenutom predgovoru svog izdanja Hidžinih prepjeva Horacijevih pjesama (Dubrovnik 1849) Antun Rocci kaže da su Hidžini prevodi Vergilija bili došli u ruke O. Sebastijana Frankovića Malobraćanina, koji da ih je sačuvao od propasti, mnoge prepisao i čekao vrijeme da ih štampa. Dosad još nije nitko pronašao rukopise Sebastijana Frankovića. Može biti vjerojatno da je i on prepisivao Hidžine prevode Vergilija. Čini se ipak najvjerojatnijim da je on taj posao povjerio Pacifiku Radeljeviću. Vidjeli smo također i to

³⁰⁾ O. c. str. 219.

³¹⁾ Up. VI. Dukat, o. c. str. 220—221.

³²⁾ O. c. str. 220.

da spomenuta namjera Sebastijana Frankovića (a i Pacifika Radeljevića), da se štampa Hidžin prepjev Vergilijevih djela, nije ostvarena. Vidjeli smo i to da je Franjo Maixner pogriješio navodeći da je taj prevod štampan u Dubrovniku 1850 godine.

Za Hidžin prevod desetog pjevanja Vergilijeve Eneide Dukat kaže³³⁾ da se nije našao. Ja sam međutim sređujući s Odorikom Baduri-
nom one snopiće u rukopisu 1434 ipak pronašao deseto pjevanje koje je sačuvano čitavo. Ima 594 kitice, pisano je na bijelom papiru na 32 nenumerirane stranice (Up. snopić 25).

Što se tiče Georgikâ, Dukat je bio pronašao 1., 3. i 4. pjevanje, a drugo pjevanje nije bio našao. Ja sam međutim ipak pronašao drugo pjevanje, kako sam to spomenuo govoreći o rukopisu 1429 i o 31. snopiću rukopisa 1434. Treće i četvrto pjevanje nisam dosad uspio pronaći.

Dukat kaže da je Hidža Eneidu preveo u osmercima³⁴⁾, a da je Radeljević „kušao osmerce zamijeniti desetercima, samo što on taj naum svoj nije priveo kraju“³⁵⁾. Ne bih se složio s tim mišljenjem Dukatovim. Pregledavajući snopove prevoda Eneide u rukopisu 1434 konstatovao sam ovo:

I. pjevanje prevedeno je i u osmercu i u desetercu (1.—2. snopić u deserercu, 3.—5. snopić u osmercu).

II. pjevanje: 6. snopić u desetercu, 7. u osmercu.

III. pjevanje: 8.—10. snopić u osmercu, 11. snopić u desetercu.

IV. pjevanje: 12.—13. snopić u osmercu, 14. snopić u desetercu.

V. pjevanje: i 15. i 16. u osmercu, s malom razlikom u prevodu.

VI. pjevanje: i 17. i 18. snopić u osmercu.

VII. pjevanje: i 19. i 20. snopić u osmercu.

VIII. pjevanje: 21.—22. snopić u osmercu, 23. snopić u desetercu.

IX. pjevanje: 24. snopić u osmercu.

X. pjevanje: 25. snopić u osmercu.

XI. pjevanje: 26. snopić u osmercu.

XII. pjevanje: i 27. i 28. u osmercu.

Vidi se dakle da je Radeljević prerađujući Hidžin prevod, stvarno skoro sva pjevanja Eneide, prevodio i u osmercima i u desetercima. Dukat s pravom kaže³⁶⁾ da je to Radeljević vršio mehanički na taj način što je svakom stihu dodavao riječ od dva sloga prema smislu rečenice. Dukat nije mogao, međutim, biti potpuno siguran da i Hidža nije prevodio Eneidu i u osmercima i u desetercima jer rukopisi Hidžinih prevoda nisu svi sačuvani. Mehanički svoj postupak, pretvarajući osmerce u deseterce, Radeljević nije provodio svagdje. Ilustrovat ću to primjerom iz prvog pjevanja. U rukopisu 1434 (u 1. i 2. snopiću), na pr., prevod je u desetercu ali se on dosta razlikuje od prevoda u osmercu u 3. snopiću. Evo početaka prvog pjevanja u rukopisu 1434/3. snopić:

³³⁾ O. c. str. 216.

³⁴⁾ O. c. str. 216.

³⁵⁾ O. c. str. 218.

³⁶⁾ O. c. str. 218.

Rati pievam, i Viteza
Koi s' Trojske zemlje podje
Pèrvi; udes silno er stezà,
Na lavinske žale dodje.

Podnije, rateć, mnoge jade,
Dok sastuči gradu zide,
I Bogovim' stan podade
I latinsk' u zemlju side.

Mnoge on podnije s'Bogov' sile
Kopnom, morske i s' pučine;
A poglavno cieč nemile
Slosèrdnosti Junonine!

Trag Latinski pak iz kôga
I Albanski Otc' izlaze
Tverdje Rima velikoga
Podnosite kê se paze.

Ne krati mi, Muza, teških
Usrok uvrjeda spomenuti;
I s' česa no svih Bogovih
Kraljica se tol' razljuti

Uporedimo ovo sa istim početkom u rukopisu 1434 / 1. i 2. snopić:

Kèršne rati pjevam i junaka
Iz Trojanske koi zemlje podje
Pèrvi, silno ter', s' udesa jaka,
Tieran, žale na Lavinske dodje.

S'višnjih Bogov' mnoge podnie sile
I po suhu i plovom pučinè;
A najveće sve to rad'nemile
Zlosèrdnosti ljute Junonine!

Ej! iz toga bi trag latinskoga
Naraštaja, i Albanske Vlade;
Od tud' gradja Rima velikoga
Koi tako ponosan ustade!

Sad, Guslarà, Posestrimo vilo!
Ne kratimi uzroke javnuti;
S' česa Bogov' kraljica nemi!o
Ognjenitom sèržbom se razljuti.

Da se vidi koliko se razlikuje Hidžin prevod četvrtog pjevanja Eneide u Radeljevićevoj redakciji od prevoda istog pjevanja u rukopisu 1287, koji po mom mišljenju predstavlja Hidžin autograf, donosim najprije početak četvrtog pjevanja iz rukopisa 1434/12 sv., a zatim početak istog pjevanja iz rukopisa 1287.

1

A Kraljicu zatravjenu
Unutarnja zled posvoì;
Ranu, serdce u dubenu,
Goječ, tajat nju nastoi!

2

Svak' čas krepost na veliku
Od viteza misli toga,
I na velju slavnu diku
Od naroda Trojanskoga.

3.

Rieči s' licem tač se jako
Usadiše pamet u nje,
Da nij' mogla u snu, kako
Iznahodit počivanje.

4.

U Istočnoj zora strani
Mrak i vlagu odtjeriva;
Jasne zrake krug sunčani
Steruč, zemlju jur obsiva.

5.

A bolna se toj izustij
Jedinačnoj sestri tada,
Ane sestro! nesan pustij
Svim mamime i prepada!

6.

Kakav gost je k' nas' Deržavi,
Kog' iznosi stas i lice!
Na serdce je junak pravi,
I hrabrene svim desnice!

Isti prevod u desetercu mehanički sastavljenom (snopić 14.) glasi:

A Kraljicu, *smertno* zatravljenju
Unutarnja *sasvim* zled posvoi
Ranu serdцем *tverdo* udubenu,
Goi, *ter* ju *potajat* nastoi.

II.

Nu Kragliza od davni u sarzu tescko ragnena
Ranu u sebi goj tajnim ognem sparsgena;
Rasmislajuch bes pristanka krepost veliku
Od vitesa, mnoghu i puka gnigova diku:
Rieci, i obras usadieni tacsu u Dusci gnoj,
Tielo sa mal da isnach nochni nemosge pokoj.
Vlaghu od tminâ sttiala zora biasce,
a is Istocci sdrak sunciani semgliu obsivasce
Kad sestri jednodusnoj sta ova sboriti:
Ane sestro, gniekachiese menni sgoditi
San-me ubiegnu, sveme strasci, sveme ometa,
Ki gost novi u darsgave nasce dosceta?
Dicna ah! liza, krepka sarza i junasckoga,
Koglienaje (nevaramse) bosganstvenoga.

Radeljevićeva je zasluga i ta što je skoro pred svakim pjevanjem sastavio sadržaj u stihovima. Kao primjer donosim „zderžanje Pjevanja desetoga“ [R 1434/25]:

1.

Kupi Vieće Kralj Bogova
U sred stana nebeskoga:
Svi nebeski svog' s' pozova,
Svaki stola varhu svoga
Ljutom boju, s voljom Jova,
Pobavjase, svêrč krutoga!
Tuj Venere brani svoje
Htijenje June protivaje.

2.

U Etrurske grede strane
Orô Enea, nać Tirene;
Te s' Tarkontom pouzdane
Ugovore zda sklopjene;
Skupja vojske oružane,
Vodi Plavi sastučene:
Na Latince naglo sêrće;
Sve s'u Kervni rat obertće.

3.

Tuj Palanta Turno ubi,
Kog' Junone s' Iri sklonu.
On hêrvanje za tad gubi;
Mesencio na boj klonu,
S' kim' Lauza sina gubi,
Kog' Enea verloviti
Proć sebi ga serdna smêrti.

4.

Mesencio sinko cvili
I za nj mrieti prepravjase,
Stô, Eneu dâ prostrili
U osvetu nek' kuša se!

5.

Past g' Enea s' konja sili,
Ustô s' Trojcom ljut hvata se.
Napokon g' Enea kolje,
Kêrv mu masteć bojno polje.

Evo početka desetog pjevanja koje Dukat nije bio pronašao:

1.

Rastvori se u toliko
Dvor Olimpa svemoćnoga
Vieće Čajko zvâ veliko
Bogov, traga kralj ljudskoga.

2.

On vêrh zviezdâ tu sasjeda,
Oklen' zemlje sve prostore
I Latinske vojske gleda,
Trojskog' puka i Tabore.

3.

Sakupjeni, mjesto svoje
Svak u svietlu stanu prima,
Dva rastvora ki imoje;
Ter' on poče zborit njima.

4.

Ej! Bogovi velji, kako
Poveljuste promjenili?
I s'nesložnih misli tako
Zlo s' vami se zavadili?

5.

Odluka mi bi s' Trojcima
Nek' ne rati Italija;
Proč zapriekam nu moima
Koje smuće? Kâ razmirjâ?

6.

Potakla je strâha koja
Ili jedne, ili druge,
Kroz' hêrvanje teška boja,
Uzmnažati ljudske tuge?

7.

Tu pospješno ni hàrliti
S' gvozđjem zgode na kêrvave,
Sobom tiek će vremeniti
Doniet uzrok râti prave.

8.

Kad' kroz' Alpi rastvorene
Zlosêrdita Kartagine,
Kroz' ubojstva, i kroz' pliene,
Pane Rimske na kraine.

9.

Omraze se tad' pristoje,
Na oružje tad' skakati,
Nek' svak brani što je svoje,
I zgrabljeno otimati.

10.

Jove tako vječni svemu
Spornim riječim oglaš se.
Nu Venere liepa njemu
U odgovor udulji se.

11.

Oče! Ti si viekovita
Vlast vèrh Bogov' i vèrh ljudi,
Te' tko drugdje pomoć pita
Zamani ju prosit trudi.

Završetak pjevanja (kitica 594) glasi:

Ta izreče, i on pèrvi
Vrat pod bridki mač postavi
Niz' cružje duša s' kèrvi
Istiećući tijelo ostavi.

Da bi se vidjelo kako je sâm Hidža ispravljao mjestimice svoj prevod i dotjerivao ga, navodim neke primjere. Evo na pr. početka prve ekloge (Rukopis 1105):

Prvotni prevod: Gdi prostrana bukva sienu
Stere, Bielko, ti pocivasc
i svirallu pod tarstenu
Seglske pjesni ismiscglivasc.

Tu je kiticu precrtao pa zatim prevod ispravio ovako:

Pod česvine vegliu sienu
Isvaglen, Bielko, ti pocivasc
I sviralu uz tarstenu
Seglske pjesni ismiscglivasc.

I u ispravku je iznad prvog i drugog stiha sitnijim slovima dao drugi ispravak koji glasi:

Gdi prostira bukva sienu
Bielko izvaljen ti počivaš itd.

U Hidžinu autografu 13. kitica glasi:

Nu on glavu svoju nedisge
Na gradove sve ostale
Kako cempreš grane usdisce
Nad sve sguke snisgne i male.

U Kaznačićeveu prepisu (rukopis 425) ista kitica glasi:

Nu njeg glava iznosita
Nad gradovim diže inima
Kak čempresi, jela i vita,
Među žukam podnižnima.

Prvotni Hidžin prevod stiha 71—72 druge ekloge glasi:

Gre za kosom Vuk, za Vukom vuciza opora
A pritezge kosu obiesnu zvietana gora.

Precrtao je zatim ova dva stiha i iznad njih napisao ispravak:

Pristaje Vuciza za Vukom Vuk za ovcam
Bludne ovčice idu sa mladim travama.

Donosim ovdje i početak drugog pjevanja Georgikâ (rukopis 1429 i 1434) koje Dukat nije bio našao:

Semaglsku radgnusam, i sviesde dosade,
A Bako tebbechju pjevati ja sade,
Samonik i dubia gorskoga s' tobbome
I nici masline uzrasti svim trome
Blagostiv kasgise, o Chajko, tvih darâ
Occiti bigliesi videse svudara;
Vinograd poklagna tebb' grosde jesene,
I s' tebbe i sgedzi i Badgni sapjene.
Doghi ovdî, o Chjajko; obuchju svuzi ti
I u novi mas samnom samocci goleti.

Budući da u Radeljevićeveu prepisu nije završeno II. pjevanje Georgikâ⁷⁹⁾ donosim, da bude slika potpuna, završetak pjevanja (Rukopis 1429):

Sabinzi tac davni gnih sgivot trajahu
I Romul, i Remo takodir sgiviahu.
I takoga sgivglezna priproste kroz cine
Vlast vegliu stekosce Etrurske kraine.
Rim s' toga usrase, gradovâ kie zvit,

⁷⁹⁾ Vergilijevo II pjevanje Georgikâ ima 542 stiha, dok Hidžin prepjev in a 706 stihova.

I kulam sedmerim htie sebbe okrugit.
 Takose slatnoga vieka onogh' sgiviasce
 Kad stari Saturno kragl vlasctit biasce.
 Pri negho vladati Jove use ovi svit,
 I junzim priklatim Gljudskise tragh sitit.
 Josc bojne trubgliese nesaciu svecagna,
 Nakovan nit bucci s' orusgia kovagna.
 Neismierne al proghiosmo mi prostor semglie, vrat
 Dimglivim kognima vriemeje rasmusdat. (st. 693—706).

Kako se jasno vidi na ovom primjeru, Hidži nije uspjelo da opseg prevedenog pjevanja bude jednak opsegu originala. Kao ni drugi dubrovački prevodioci, tako ni Hidža nije mario za jezičnu formu originala, iako je mogao da se vjernije drži njega, kad je već prevodio u dužim stihovima (od 12.—14 stihova). To je, uostalom, bilo i nemoguće s obzirom na to da je prevodio srokovanim stihovima. U prevodu Eneide i nekih ekloga (1, 4, 10) prevod je još manje mogao biti vjeran originalu kad su srokovani stihovi bili sapeti i u strofe.

Sarajevo.

Ž. Puratić.

RÉSUMÉ

Ž. Puratić: TRADUCTION DE VERGILE PAR HIGGIA.

L'auteur analyse le manuscrit de la traduction des oeuvres de Virgile par Higgia et les copies faites par P. Pacifik Radeljević. Médecin et homme de lettres croate, de Raguse, Juraj Higgia (1752—1833) a traduit toute l'oeuvre de Virgile. Après sa mort, le manuscrit de la traduction est tombé dans les mains de P. Pacifik Radeljević, franciscain Ragusain assez connu qui corrégea cette traduction et en prépara la publication. L'ouvrage pourtant ne fut pas publié. Le manuscrit se trouve dans les archives du couvent des Franciscains de Dubrovnik. Bien que Vladoje Dukat l'ait en partie étudié, il reste ignoré du public n'étant pas signé ni accompagné de commentaires.

L'auteur de l'article a réussi, avec la collaboration de P. O. Badurina, bibliothécaire à la bibliothèque des Franciscains de Dubrovnik, à mettre en ordre ces manuscrits, dont certains, come il a pu constater, sont de la main de Higgia, les autres étant des copies faites par Radeljević. P. Badurina Odorik y a mis les côtes.

Il est maintenant certain que Higgia a traduit toutes les oeuvres de Virgile, P. Pacifik Radeljević n'ayant apporté que certaines corrections. L'Enéide est traduite en strophes de huit et de dix syllabes.

On n'a pas retrouvé jusqu'à présent la traduction complète des Géorgiques de Virgile, mais seulement le Ier et le IIe chant.